

УДК 811.14: 81'367.633 + 81'37

Є. С. Чекарева

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Каузальні прийменники в давньогрецькій мові

Чекарева Є. С. Каузальні прийменники в давньогрецькій мові. У статті представлений аналіз прийменникових конструкцій давньогрецької мови, які виражають значення причини. Послідовно проводиться думка про те, що каузальне значення первинних прийменників виникло на базі часових значень, переосмислених у новому контексті вживань. Розвиток причинних значень прийменників є прикладом дії механізму вторинної номінації, результатом якої стає лексичне збагачення мови.

Ключові слова: прийменник, прийменникова конструкція, категорія причинності.

Чекарева Е. С. Каузальные предлоги в древнегреческом языке. В статье представлен анализ предложных конструкций древнегреческого языка, выражающих значение причины. Последовательно проводится мысль о том, что каузальные значения первичных предлогов возникли на основе временных значений, переосмысленных в новом контексте употреблений. Развитие причинных значений предлогов представляет собой пример действия механизма вторичной номинации, результатом которой является лексическое обогащение языка.

Ключевые слова: предлог, предложная конструкция, категория причинности.

Chekareva Y. S. Causal prepositions in Ancient Greek. The article represents an analysis of prepositional constructions in Ancient Greek with the causal meaning. In the article there is a consistent emphasis of the fact that causal meanings of prototypical prepositions are based on temporal meanings transformed in new context of usage. The development of causal meanings is an example of the process of the second nomination. As a result of this process there is a lexical enriching of the language.

Key words: preposition, prepositional construction, category of causality.

Істинне буття мови полягає в оперуванні знаками і тому аналіз їх сполучуваності та закономірність подібної сполучуваності завжди привертала увагу вчених різних шкіл та напрямів. Особливо цікавим для лінгвістів та філософів виявлялося питання про те, як виникають у мові нові значення і як можна описати комбінаторику знаків, з якою мова постійно має справу. Відповіді на це питання мали в історії лінгвістики найрізноманітніший характер [5:440].

Лексико-граматичний клас прийменників посідає особливе місце в загальній системі мови. Ця група слів, виділена як окремий клас ще античними граматиками, і до сьогодні не набула чіткого визначення і кваліфікації за усіма критеріями оцінки мовної одиниці: фонетичним, морфологічним, семантичним та синтаксичним. Натомість беззаперечною залишається думка лінгвістів про виключно важливу роль прийменників у відтворенні просторово-часових відношень об'єктів реальної дійсності.

Концепти простору і часу належать до групи так званих концептів-примітивів, тобто найпростіших концептів, комбінацією яких «можна описати весь словниковий склад мови» [1:83]. Формування знань про різні аспекти перебування об'єктів у просторі й часі та

закріплення цих знань у певних мовних структурах обумовлено пізнавальною і комунікативною потребами людини в ході її соціально-історичної практики. У дослідженні Т. В. Топорової про семантичні мотивування концептуально-значущої лексики давньоісландської мови доводиться, що давня свідомість характеризується навіть не окремим уявленням категорій простору і часу, але ідеєю хронотопу, тобто єдності простору і часу. «При цьому, — пише Т. В. Топорова, — висхідним є саме хронотоп, а простір і час інтерпретуються лише як різні аспекти синтетичного цілого» [5:194]. Лише на більш пізніх етапах на формування понять простір і час впливає мова.

У багатій системі вираження просторово-часових відношень прийменники, за визначенням О. С. Кубрякової, є орієнтирами, що по суті називають певні точки простору або його зони в обраній системі відліку. «Всі ці значення називають координацію речей і подій, показують їх місце в часі й у просторі, співвідносять визначені орієнтири з їх узагальненими уявленнями у свідомості людини» [4:11].

На базі переосмислення просторово-часових відношень складаються різноманітні позначення внутрішніх відношень перебування в певному стані, умовах, відповідних

обставинах, відношень внутрішньої близькості та внутрішнього зв'язку предметів і ознак, мети, причини... [2:538]. Фізична орієнтація людини у світі слугує основою для різнобічного, багатомірного опису світу, який закріплено в мові.

У семантичному розвитку прийменників чітко простежується тенденція до формування часових значень на базі просторових із подальшим розвитком більш абстрактних значень: причини, наслідку, способу дії, мети. У багатьох мовах частина первинних прийменників поєднує причинні значення з просторовими та часовими [2:539].

У зв'язку із цим постає питання, як саме відбувається процес розвитку абстрактних причинних значень від конкретних просторово-часових в системі прийменників. Які одиниці стають базою і спонукають подальше розгортання цього процесу. Чи є спосіб вираження причинних відношень засобами прийменниково-відмінкових конструкцій настільки ж продуктивним і результативним як у сфері локативних та темпоральних відношень.

Розкрити механізм трансформації просторово-часових значень прийменників у каузальні, описати систему причинних прийменників давньогрецької мови видається досить актуальним завданням, оскільки зазначені питання залишаються майже зовсім нерозв'язаними на матеріалі класичних мов.

Функціонування прийменникових конструкцій у сфері просторово-часових відношень досить повно розкрито на матеріалі різних мов у роботах А. М. Шаранди, К. П. Акулової, Л. І. Білоусової, М. В. Всеволодової, К. І. Ходової та ін..

На матеріалі класичних мов окремими питаннями вираження категорії простору і часу займалися А. Добіаш, І. А. Перельмутер, С. І. Соболевський, М. М. Славятинська, Ф. І. Кнауер, П. Шантрєн, В. М. Ліндсей, І. М. Тронський, М. Г. Сенів та ін. Що ж стосується вивчення прийменникових конструкцій каузальної семантики, то очевидним є брак, а подекуди і відсутність подібних робіт на матеріалі давньогрецької та латинської мов.

Питанням виникнення та розвитку каузальних прийменників у давньогрецькій мові приділено зовсім небагато уваги — про них згадують мимохідь, характеризуючи лише в найбільш узагальненому плані.

Для опису найважливіших функціонально-семантичних особливостей каузальних прийменників давньогрецької мови, аналізу

їх розвитку від первинних та вторинних прийменників просторово-часової семантики, обґрунтування і глибокого розуміння процесів, що привели до виникнення групи слів із таким значенням, нам видається необхідним ввести поняття метафори у суто лінгвістичному розумінні цього терміна. Прийнятним у контексті нашої розвідки видається запропоноване американськими лінгвістами Дж. Лакоффом і М. Джонсоном тлумачення метафори як використання знака однієї концептуальної сфери на позначення складника іншої, притаманне повсякденній мові й мисленню людини, а не лише художньому дискурсу, і кероване набутих у процесі спільної діяльності етносу досвідом [8:328].

Дійсно, існують деякі загальні принципи, згідно з якими свідомість людини, антропоцентрична за своєю природою, організує непередметну дійсність за аналогією до простору і часу світу, даного у безпосередньому відчутті [7:128].

Антропометричність метафори, тобто співмірність зіставлюваних у метафоризації об'єктів саме в людській свідомості, безвідносно до реальних подібностей і відмінностей цих сутностей (позначеної за допомогою метафори і тієї, що використовується як допоміжний образ) цілком природно вписується у сучасну антропологічну парадигму наукового знання, яка виходить із припущення, що людина пізнає світ через усвідомлення своєї предметної і теоретичної діяльності в ньому [6:4].

Останні півстоліття проблема метафори почала цікавити спеціалістів із семантики, логічної семантики, наукознавства. Завдяки дослідженням номінативної діяльності мови та її продукта — найменувань різних типів, стало зрозуміло, що саме метафора є одним з найбільш продуктивних засобів смислотворення на всіх значущих рівнях мовної структури — лексичному, синтаксичному, морфемному. Але найбільш активно цей спосіб створення нових значень на базі вже існуючих проявляє себе у поповненні лексики.

Коли метафору почали розглядати в семиотичному контексті, вона була усвідомлена як такий засіб мислення, який використовує здобуте раніше знання. Звідси виникло уявлення про метафору як про модель виведення, оформлення знань: з поняття, ще чітко не осмисленого, створюється новий концепт за рахунок використання прямого значення виразу і супроводжуваних його асоціацій у когнітивній обробці нового знання при його

концептуалізації. При цьому, оскільки усі типи метафоризації засновані на асоціативних зв'язках людського досвіду, метафора за своєю природою є антропометричною: вона співставляє різні сутності, створюючи семантичне тло з редукованих значень, формуючи на його основі новий гносеологічний образ і синтезуючи в ньому ознаки різнорідних явищ, що є характерною рисою метафоризації і що дозволяє отримати у результаті абсолютно нові поняття і значення [6:4].

Формування нових причинних значень на базі доступних чуттєвому сприйняттю людини і базових для неї первинних просторово-часових є одним із прикладів метафори в мові. Механізм і результат дії метафори у цьому семантичному полі можна простежити, зокрема, і в системі прийменників.

Каузальні прийменники давньогрецької мови більшою мірою корелюють із темпоральними, тому доречним видається вивчити становлення і розвиток системи причинних прийменників у зіставленні з часовими.

Зі значенням причини у давньогрецькій мові вживаються прийменники: ἀμφί, ἀντί, διά, ἔνεκα, ἐπί, κατά, περί, πρό, πρόσθεν, ὑπό. Усі ці прийменники мають близькі значення: «за», «заради», «з причини».

За походженням каузальні прийменники давньогрецької мови у переважній більшості є первинними. Лише прийменник ἔνεκα можна віднести до групи невластивих прийменників та прийменник πρόσθεν — до групи вторинних адвербіалізованих.

З погляду частотності вживання треба окремо виділити прийменник ἔνεκα, який, власне, є основним прийменником каузальної семантики у давньогрецькій мові і найчастіше вживається на позначення причинних відношень:

ἀλλὰ τί ἢ νῦν οὗτος ἀναίτιος ἄλγεα πάσχημαίψ *ἐνεκ' ἀλλοτρίων ἀχέων*, (Hom. II, 20, 298) — за що ж тепер він, невинний, буде страждати, *за чужі провини*;

τοίην γάρ κεφαλὴν *ἐνεκ' αὐτῶν* γάλα κατ' ἔσχεν, Αἴανθ'... (Hom. Od. 11, 549) — такий муж, Аякс, склав голову *заради цієї [зброї]*.

Додаткові засоби для вираження каузальних відношень давньогрецька мова знаходить у сфері первинних прийменників просторово-часової семантики через розширення сфери вживання, збагачення їх власної семантики. Вторинні прийменники, які зазвичай виконують уточнюючу, конкретизуючу функцію, розвантажуючи переобтяжені значеннями

первинні прийменники, до сфери каузальних відношень залучаються мало.

У ході зіставлення давньогрецьких прийменників щодо їх вживання у сфері просторових, часових та причинних відношень, було виявлено, що каузальні прийменники мають більший зв'язок із темпоральними. Очевидний і послідовний зв'язок із просторовими прийменниками, як-от, приміром, у російській мові, де «для вираження причини вживаються більшою мірою прийменники, які позначають водночас рух від чогось, з певного пункту, від певної точки чи певного місця» [2:541], у давньогрецькій мові не простежується.

Категорії причини і часу виявляться більше пов'язаними у свідомості носіїв мови через усвідомлення причини як фактора, що зумовлює подію, стан чи явище, і перебуває у безпосередньому тісному часовому зв'язку із наслідком своєї дії. Причина і наслідок виявляються настільки близькими, що потрапляють у переважній більшості в один часовий відрізок і сприймаються як об'єкти одного часового континууму.

Про це свідчить, зокрема, факт, що найбільш частотні каузальні прийменники ἀμφί, διά, κατά, περί співвідносяться з темпоральними прийменниками на позначення так званого «прямого часу», який має місце при одночасності, тобто коли «дія відбувається в межах, всередині часового відрізка» [3:19].

До прийменників, що вживаються на позначення «прямого часу» належать: ἄμα, ἀνά, διά, εἰς, ἐν, ἐπί, κατά, μετά, παρά, περί, πρός, ὑπό.

З них нашу увагу привертають ті, що мають паралельні причинні значення.

У сфері часових відношень ці прийменники виражають близькі значення: «по», «через», «протягом», «близько», вказуючи на залучення та перебування об'єктів у певному часовому відрізку:

ἐγρηγόρεσαν καὶ ἔκαλον πῦρὰ πολλὰ διὰ νυκτός (Xen. Anab. 4.6.23) — вони не спали і *протягом* ночі палили численні вогнища;

ὥς οἱ μὲν πονέοντο κατὰ κρατερὴν ὑσμίνην (Hom. II, 5, 84) — так вони трудилися *в палкій битві*;

καὶ ἤδη τε ἦν περὶ πλήθουςαν ἀγορᾶν καὶ ἔρχονται παρὰ βασιλέως καὶ Τισσαφέρνους κήρυκες (Xen. Anab. 2.1.7) — вже був *час найбільшого пожвавлення на ринку*, коли прибули послы від царя і Тиссаферна.

Подібним чином у сфері каузальних відношень вказані прийменники виражають

близькість і безпосередній зв'язок між причиною, яка може мислитись як зовнішній чи внутрішній фактор, і наслідком:

ἐνθ' Ακάμας Πρόμαχον Βοιωτίων οὔτασε
δοῦρι' ἀμφὶ κασιγνήτῳ

βεβαῶς (Hom. II, 14, 477) — так пробив Акамас, що мстився за брата, беотійця Промаха;

ὃς θάνες ἐν Τροίῃ ἐκάσ' Ἀργεος· ἀμφὶ δέ σ' ἄλλοι κτείνοντο Τρώων καὶ Ἀχαιῶν υἱες ἄριστοι (Hom. Od. 24, 38) — заради тебе було вбито інших найкращих синів троянців та ахейців;

Ἴλιον αἰπὸ ἔλοιεν' Αθηναίης διὰ βουλᾶς' (Hom. II, 15, 71) — Трою священну вони не візьмуть за порадами Афіни;

τῷ δι' ἀτασθαλίας ἐπαθον κακόν (Hom. Od. 23, 67) — від нечестя вони зазнали нещастя;

κατὰ σφέας γὰρ μαχέονται (Hom. II, 2, 366) — вони будуть битися за себе;

γνῶ δ' Αἴας κατὰ θυμὸν ἀμύμονα ῥίγησέν τε ἔργα θεῶν (Hom. II, 16, 120) — справу богів усвідомив Аякс за хвилюванням серця;

εἰς οἶωνός ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης (Hom. II, 12, 243) — найкраще знамення — за батьківщину битися;

ἦ μοι ἄχος περὶ τ' αὐτοῦ καὶ περὶ πάντων (Hom. Od. 23, 67) — тільки один в мене смуток за вас і за себе.

Отже, для вираження каузальних відношень у давньогрецькій мові сформувалася система прийменників, яка складається з ключової одиниці із власне причинним значенням ἐνεκὰ, та допоміжних одиниць, представлених переважно первинними прийменниками. Каузальне значення первинних прийменників виникло на базі часових значень, переосмислених у новому контексті вживань. Розвиток причинних значень прийменників є прикладом дії механізму вторинної номінації, результатом якої стає лексичне збагачення мови.

Очевидно, що багато питань складу і функціонування каузальних прийменників давньогрецької мови ще потребують розв'язання, серед них поглиблене вивчення семантики причинних прийменників, особливості їх розвитку і вживання у діахронічному зрізі.

У цілому слід зазначити, що тема вираження каузальних відношень на різних рівнях мови залишається відкритою, дискусійною, особливо на матеріалі класичних мов, уважне вивчення яких є необхідною передумовою для розуміння особливостей розвитку сучасних індоєвропейських мов.

Література

1. Белошапкова Т. В. Когнитивно-дискурсивное описание категории аспектуальности в современном русском языке / Т. В. Белошапкова. — М. : КомКнига, 2007. — 336 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. — М. : Изд-во «Высшая школа», 1972. — 614 с.
3. Всеволодова М. В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке / М. В. Всеволодова. — М.: Изд-во Московского ун-та, 1975. — 283 с.
4. Кубрякова Е.С. Части речи в ономазиологическом освещении. — М. : Наука, 1978. — 115 с.
5. Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 555 с.
6. Метафора в языке и тексте / В. Н. Телия. Метафора в языке и тексте. — М. : Наука, 1988. — 174 с.
7. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. — М. : Наука, 1988. — 216 с.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.
9. Homer. Carmina / Ex recensione Guileimi Dindorfii. — 3 ed. corr. — Lipsiae : Teubner, 1852. — vol.I — Iliadis. — vol.II — Odysseae.
10. Xenophon. Hist. Anabasis / Recensuit Arnoldus Hug. — Leipzig : Teubner, 1883.